

ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ (1835, Видин - 1901, София) - известен политически и държавен деец. Образование получава в гр. Свищов. До Освобождението е председател на Търговския съд в София и защитник на въстаниците, съдени от извънредния съд в Русе. В периода на Временното руско управление е помощник градоначалник на София, а след това председател на Видинския губернский съд. Депутат е в Учредителното събрание в Търново. Участва в политическия живот на следосвобожденска България като член на Либералната партия на П. Каравелов. Заема различни административни постове — главен секретар на министерството на правосъдието, управляващ българското дипломатическо агентство в Цариград (1881—1884), министър на външните работи и на изповеданията на Княжество България (1884—1886).

На този пост го заварва Съединението. В началото на 1886 г. Илия Цанов е изпратен в Цариград за водене на преговори с Високата порта за признаване на извършеното обединение на двете български части. Той участва в изработването на „акта Топхане“, с който се признава съединението на Княжество България и Източна Румелия. Тук предлагаме с малки съкращения спомените му за това събитие, публикувани под заглавие „Из бележките ми по Съединението (1885—1886)“ — „Български преглед“, год. V, 1899, кн. VIII, с. 2—39.

Година 1885 Април 6. От Русия нищо неприятно се не чува за княза, а г. Кояндер (тукашният дипломатически агент) се отнася към него по ред, който оронява престижа му. На обяда, даден по случай на Кирило-методиевския юбилей, Кояндер като отговаряше на поздравителната, напитка за Н. И. Величество руския цар, говори само за български? народ, а ни дума не каза за княза. Колко се радвах хората от опозицията! Но телеграмата, която князът отправи до Н. И. Величество посмъти малко и тях, и Кояндера. Защо ли?

8. И на днешния обед, даден по същия случай от правителството г. Кояндер не измени положението си — игнорира княза III

10. Днес се виждах с г. Кояндера. Като му изразих по решение, взето с колегите базграничната признателност за монаршото благоволение — думата е за ответната телеграма, която Н. И. Величество изпрати на княза — увери го, че кабинетът ще направи зависещото от него за запазване благоволения на императора, и без да прекъсвам попитах го: дали не на опущение трябва да се отдаде двукратното замълчаване името на княза при поздравителните по времето на юбилея? Отговори: „В Петербург още не са знаели всичко, което се върши тук против нас. България не се

създаде да ни пречи. Вие сте се завзели безсъмнено по чуждо внушение да правите съединение, без да обръщате внимание, че това ще ни напакости, като ще се видим принудени да напуснем въпросът, който ни занимава на крайния изток". Възразих му: „Никой нищо не работи за съединението", но той ме прекъсна с думите: „Не можете да криете от нас онова, което ни е добре познато. За нас не е тайна, че д-р Странски е преговарял с Цанкова (г. Др. Цанкова) от името на княза по тоя въпрос". Искан да го убедя, че няма подобно нещо, но той остана при своето, като ми каза: „Или и вие криете, или и вие сте един от профаните". IV 11. Говорих с г. Каравелова по свиждането с г. Кояндера. Каза ми: „Нищо особено, нищо положително няма. Казионните искат да дойдат на власт със същите средства, с които си служиха съединистите, за да държат властта. Нека правят каквото щат, но ние не можем да присъединим източнорумелийските борчове с финансите на Княжеството".

Юни V 20. На Н. Височество като отива за Лондон говорих по разговора с г. Кояндера. Ето пък той що ми разказа: „Вижда се, че г. Каравелов не е ви говорил по тоя въпрос, на който впрочем, той не дава никакво значение. По времето на юбилея д-р Странски ми каза, че в Източна Румелия имало движение в полза на съединението и ме попита: дали ще поддържим преврата, който се готви? Отговорих му, че не мога да се ангажирам, но защото той силно настояваше проводих го да узнае мнението на Цанкова, с когото като шеф на буйни последователи трябва да се разчита. Дядо Цанков изпървен заявил, че не одобрява проектирваното, но после казал, че ако това става със знанието на Русия той и партизаните му щели да поддържат и мене и правителството. Иначе ще стоим неутрални, прибавил старецът. Щом е тъй, казах на Странски, аз се отказвам да ви дам положителен отговор, но обещавам да сондирам мнението на великите сили. Тоя отговор не удовлетвори доктора, обеща обаче да чакат. Това е всичко. Вижда се, че дядо Цанков е говорил с г. Кояндера. Вие обаче имайте разговора ни и оня на Странски за държавна тайна."

Забележително е, че г. Каравелов нищо не ми е говорил по тоя си разговор с княза. Защо ли? — дали и нему го е предал Н. Височество под печат на държавна тайна? Колко се кая, че не давах вяра на онова, което ми казваше г. Кояндер. Той ще си помисли едно от двете: или че съм петото колело в колата, или че и аз съм един от ония, които презират съветите на Русия и я предизвикват с пречки в полза на други. Когато се завърне княза ще го занимава с тоя „mode de proceder" на г. Каравелова, защото не искам да ми се приписва което и да било от поменатите качества.

Август

VI

31. Князът посети и Гирса в Францесбад, но още нищо не съобщи по свиждането. Дали приготовленията на г. Кояндера за отпътуване не са в свръзка с това свиждане? С цел да узная нещо ето що телеграфирах на И. Височество: „Идещата сряда Кояндер заминава. Като се вземе във внимание, че остава тук съпругата си болна, смело може да се предполага, че е повикан“. Князът е във Варна.

Септември

VII

1. Ето какъв отговор получих от Н. Височество: „Вън от всяко предположение, Кояндер е повикан от Гирса, вследствие на свиждането“.

Едно от двете: или князът е опровъргнал рапортираното в негов ущърб, или пък е взето решение в полза на съединението. Виде щем.

VIII

6. От телеграфната станация ми съобщиха, че в Пловдив имало преврат: генерал-губернаторът бил секвестриран и съединението с Княжеството прогласено.

Малко по-късно донесоха ми препис от телеграма отправена от Пловдивското привременно правителство до Н. Височество. Съобщава му се, че съединението било прогласено в негово име.

IX

24. Претрупани сме с порицания, но не малко са и симпатичните отзиви. Имаме даже и насърчения. Управляващият Цариградското агентство⁵ съобщава, че представителите на великите сили предлагали и султанът се съгласявал, щото князът да бъде назначен за главен управител на областта. Нека и така бъде. Турските крепости в Сърбия минаха в ръцете на сърбите, като се назначи княз Михаил, князът на Сърбия за пазител на Белградската крепост „Белград каласи мохафъзи“.

Октомври

X

4. Г. г. Начович из Виена и Ив. Ев. Гешов из Лондон съобщават: първият, че на Портата се предлагало „възстановение на стату кво анте“, а вторият, че нам съветвали „да влезем в преко споразумение с Портата въз основа на персонално съединение“. Англия поправя разрушеното от нея в Берлин и вероятно тя ще ни помогне да не излезем из Южна България. Нейните държавни мъже по ни насърчават, а не правят като австрийските. По съобщение, получено днес, не направо, граф Калноки се произнесъл така: „Не разбирам защо Турция още не налага респект на васала си“!

XI

5. Посетих дядо Климента, който се завърна от при царя. Каза ми: „Като предадохме на Н. И. Величество молбата на населението в двете братски страни той благоволи да отговори: „За разединение ни дума не може да става. Всичко ще направим за вас, но сегашното ви правителство не е добро и докато имате това правителство, нищо не чакайте от нас“.

По-нататък ще се види, че въпросните думи на покойния император се отнасят до княза, а не до министерството.

XII

17. Колегата Радославов ми пише от Пловдив, че там са против бездействието на правителството по въвеждане в областта тукашните закони. Населението се тревожело и съмнението растяло по причина, че нищо не му се съобщавало. Против г. Каравелова роптаели, защото, повикан на апарата за споразумение „той бе отклончив и отрицателен“, та ако да не бяха молбите, комисарството щеше да подаде оставка и аз щях да замина за София" казва колегата и подир това прибавя: „Ние предлагаме средства, да се тури какъв годе край на неносното положение, а той квалифицира всичко за улични слухове“.

XIII

31. Пишат ми от Цариград: г-н Нелидов на 26 того в заседанието на конференцията силно нападал партията, която е на власт. Казал: „ ... Органическият устав обезпечаваше на Източна Румелия щастливо и мирно съществуване. В България съветите на мъдрост не преодоляха. Националното чувство стана за агитаторите средство за действие. Играеха си с това чувство. В Източна Румелия по времето на първия генерал-губернатор партията, която беше на власт благоприятствуваше на това направление. По времето на втория генерал- губернатор опозицията го направи оръдие против правителството. Едно военно съзаклатие в сношение с радикалната партия, която е на власт в Княжеството беше приготвило разрушението и князът, султановият васал стана изпълнителят му. Мирът е заплашен. Силите искат бързото възстановяване на реда в условията, в които съществуваше. Присъствавам в конференцията, която не може да има друга основа, освен запазването на Берлинския договор, зачитането правата на султана и формалното повръщане на статуквоанте“.

По повод на тия думи ходих днес при г. Кояндера и като му процитирах думите казани от Н. И. Величество на Н. В. Преосвещенство митрополит Климента обях му, че за благото на отечеството министерството е готово да снесе от себе си властта. Отговори ми: „Не съм натоварен да тълкувам думите и мисълта на господаря, мисля обаче, че изражението „Пока у вас настоящее правителство и т. нат.“ не е насочено против министерството, а против княза, който постоянно се води по съветите на нашите врагове“.

Ноември

XIV

1. Днешните новини са още по-тревожни. Само Англия и по нейни съвети Турция са, които се отнасят снизходително по отношение към извършеното, било от източнорумелийци, било от нас.

XV

4. Турция почна по-ясно да говори. В третото заседание на конференцията министърът на външните работи предложил снизходителност по отношение към княза, под условие, да отегли войските си в княжеството, да се назначи по установен ред един генерал-губернатор и да се издирят средства за постигането на тая цел.

XVI

8. Известяват от Цариград, че Саид паша пояснил и видоизменил предишното предложение. Портата иска: да се прати до княза един специален пратеник, който да го покани да се отегли в Княжеството; същият пратеник да увещае от името на султана и от името на всичките сили населението да се подчини; един вънреден комисар да управлява страната до назначението на нов генерал-губернатор; специална комисия да се произнесе за подобренията, от които би се явила нужда.

XVII

12. Пишат ми от Цариград, че г. Нелидов, възползуван от това, че князът го няма вече в Източна Румелия сполучил да осуети прашането на пратеник с комисар в областта, като същевременно предложил щото „и на княза, и на населението да се даде да проумеят, че не трябва да очакват поддръжка, от която и да било велика сила“.

XVIII

20. На 16 тогo щяло да има заседание, в което конференцията да определи реда, по който да се прати в областта един делегат, който да поеме властта. „Успехите обаче на бойните полета при Сливница, Цариброд и Пирот туриха край, може би за всякога на това и тям подобни съвещания“, казват ми от Цариград.

Декември

XIX

28. От Цариград ми се съобщава, че Гадбановата мисия се свършила по-благоприятно „отколкото желяел Н. Височество“.

За първ път слушам, че Гадбан е бил натоварен с някаква мисия. Гос. Каравелов казва същото. Отнесох се до княза, който след като му доложих съобщеното ме запозна със следующето: „Когато Гадбан заминаваше по покана на великия везир рекох му, че сме готови да преговаряме с Портата за нареждане изт. румелийския въпрос и го запознах с условията. Вижда се, че е сполучил; когато се завърне виде щем. Тоя човек ще може да направи много, защото се ползува с доверието на вел. везир“, прибави Негово Височество.

XX

30. Маджид паша ми пише, че ще престане да работи (кога ли е работил?) в полза на съединението по причина, че сме въвеждали в Източна Румелия тукашните закони. Колко назад е останал!

Сега като сме на края на годината обележвам и това: щом ни беше известно, че великите сили даже и при добрата воля на султана не се съгласяват освен на персонално съединение — князът да управлява Източна Румелия по Органически устав — какво ни насърчи да въвеждаме тамо действащите в княжеството закони?

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

Насърчението дойде от Русия и от господаря на страната — султана. Насърчиха ни думите на императора: „За разединение ни дума не може да става“, насърчи ни и това писмо от Цариград, което записвам тук не изпяло, а в откъслеци. „Въпросът, казва се в писмото, разрешението на когото имаше такова важно значение за българите приближава да се свърши. Ние трябва да се поздравяваме за щастливия изход на делото, в течение на което се появяваха и действително грозяха страната страшни и опасни работи. При щателното следване въпроса човек не може да не забележи, че личното желание на султана от самото начало беше да се дойде до едно разрешение, сиреч без кървави стълкновения. На туй миролюбиво настроение на султана много е повлиял г. Нелидов. Когато министерството на Саид паша беше на мнение да навлезе турска войска в Румелия (тук е думата за оня Саид паша, когото по ръста му наричаха Кючук Саид паша) той, г. Нелидов заявил на султана, че при всичко, че Русия желае да се възстанови предното положение, тя ще погледне враждебно на изпращането военни сили и в случай, че влезат военни сили, Русия не ще може да се удържи. Н. Височество може би предвид на важните обстоятелства и отношенията на българите с Русия да намери за добре да поблагодари г-ну Нелидову, който има известно влияние и значение пред руския двор и руското правителство“.

Князът, обиден от това, че думите казани на депутацията не се отнасяли до правителството, а както отбележвам другаде (XI и XIII) до него не щял да пише г. Нелидову, нито да ме натовари да направя аз това.

Надявам се, че през идещата година работата ще тръгне на по-добре щом садразаминът Кючук Саид паша и Асим паша, министър на външните работи, бидоха заместени с Кямил паша, свестен политик и със Саид паша, когото познавам още когато беше варненски мютесариф.

Година 1886

Януари XXI

2. Гадбан ефенди, като се завърна от Цариград, дойде и ми каза, че вследствие на предварителните преговори водени с Н. Височество, Високата порта се спряла върху следующето:

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

- „1. Негово Височество княз Александър да носи титлата: княз на България и наместник на Негово Императорско Величество султана в Източна Румелия;

2. Българската войска да съставя неразделна част от армията на Отоманската империя;

3. Негово Императорско Величество султана да е върховен комендант на българската войска в лицето на Н. Височество княза;

4. Една почетна гвардия от българската войска да се намира постоянно в Цариград на служба у Н. И. Величество султана;

5. Българската армия да защитава границите на Княжеството и областта от чуждо навлизане с помощта, ако това бъде потребно, на отоманските войски;

6. Българската армия да взема участие в защитата на всичките европейски граници на империята в случай на нашествие от чужденци;

7. Легислацията и администрацията на Източна Румелия да се повери на Негово Височество княза;

8. Във време на война българската войска или част от нея да се мобилизира, съобразно с мобилизацията на отоманската армия;

9. В мирно време една дивизия от българската войска да се намира в разположение на Н. И. Велич. султана за служене във вътрешността на империята;

- 10) България да плаща на Турция годишно 200 хил. турски лири за Източна Румелия;

11) Мюсюлманските села от Кърджалийската околия и селата, лежащи в Родопите, жителите на които не са били присъединени към Източна Румелия, да се отцепят от областта и да се присъединят към империята."

Н. И. Величество султанът искал, щото и Бургас да се отцепи от областта и да мине под прямата власт на империята.

3. Говорих с Н. Височество по Гадбановото предложение. Князът, като изслуша възраженията и разсъжденията ми по въпросното предложение, даде ми приготвеният от самаго него проект и заповяда да се обсъди въпросът в Министерския Съвет. Ето тоя проект:

1) Че той, князът, се назначава за наместник на султана в Източна Румелия;

2. Че той, княз Александър, като поедставител и вечен делегат на султана е върховен вожд на цялата българска армия.

3. Че военните задължения на Източна Румелия се простират и върху цялата българска армия. Следователно тя ще защитава с помощта на отоманската армия границите си, както и ония на Европейска Турция срещу всяко чуждо нашествие. Българската войска ще съставя дясното крило на лагера.

При нашествие в Княжеството главната команда ще бъде в ръцете на княза, а при нападение в империята — в ония на Турция

4. Остава си така, както е посочено в чл. 7 от проекта на Портата (виж по-горе XXI).

5. Член 10 да се замени със следующата редакция: дължимото на Отоманската

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

банка да се плати от Княжеството, а общият трибут да се изплаща в натура (да даваме войници).

6. Чл. 11 да се приеме, както го предлага Портата.

Относително Бургас „после ще говорим“, каза Н. Височество и прибави:

„Ако се приеме това аз няма да бъда губернатор в Източна Румелия, а онова, което е Хохенлое в отнетите от Франция области“. Князът сериозно мисли за персонално съединение.

XXIII

4. Министерският съвет като обсъди и предлагаемото от Портата и изработеното от Н. Височество прие предложението на г. Каравелова: „Въпросът да се третира от правителство до правителство, а не между княза и Портата“.

5. Н. Височество ми пише следующото: „Гадбан настоява върху пункта по върховното комендантство на армията. Отговорих му, че аз лично бих приел, ако срещу това ни се даде берат за владици в Македония. Той обещава удовлетворение на желаемото. Във всеки случай аз не взех задължение върху ни един от въпросите“.

Съобщих г. Каравелову горното и се взе решение да се обсъди всичко в съвет, председателствуван от Н. Височество.

XXV

8. Днес Министерският съвет, свикан в двореца и председателствуван от Н. Височество,

ПОСТАНОВИ:

1. Първият член от спогодбата между княза и Гадбана да се приеме по принцип.
2. Срещу чл. чл. втори до шести включително и осми до десети пак включително от същата спогодба да се предложи следующето: а) Н. В. князът в качество на представител и делегат на Н. И. В. султана е върховен началник на българската армия; б) военните задължения на Източна Румелия се простират и върху цялата българска армия, която ще защитава с участието на отоманските войски както своите граници, така също и ония на империята в Европа в случай на чуждо нападение; в) онова, което дължи Румелия на Отоманската банка, да се изплати от България; г) трибутът на Румелия и България да се изплаща в натура (войска).
3. Членовете 7 и 11 да се приемат.
4. Искането относително Бургас категорически да се отблъсне.
5. Да бъда командирован в Цариград за споразумение с Високата порта, защото Гадбан ефенди няма официален характер в този въпрос, а е само официозен porte-voix на великия везир.

XXVI

12. Тая заран пристигнах тук (Цариград) и около пладне се срещнах с великия везир. Той гледа на известни въпроси като на уредени, затова немедлеио телеграфирах г. Каравелову така: „Великият везир гледа като на дело свършено на въпросите за Кърджалии, помашките села в Пазарджишко и Пловдивско, трибута и военната взаимна помощ“.

XXVII

13. Целия послеобяд преговорите се въртяха около въпроса за Бургас. Великият везир казваше, че правото във всяко отношение е на тяхна страна, право припознавано, поддържаше той, и от самия княз, който с писмо от 3 януари бил помолил султана да му повери управлението на Източна Румелия под форма, каквато бъде угодна на Н. Величество. По това писмо аз не зная нищо, обаче без да покажа, че и у нас се вършат работи без знанието на отговорните лица, заявих му, че благосъстоянието на областта е немислимо без Бургас, единственото и пристанище, единствения й прозорец. Кямил паша обеща да доложи на Н. И. Величество доводите ми.

XXVIII

15. Днес си разменихме с великия везир по един проект за спогодба. И двата ги предадох г. Каравелову с телеграма така: „На Портата искаха да си задържат и Бургас. Отказах, и те си замълчаха. Според тях Н. Височество се назначава губернатор с условие щото:

Всеки пет години да се утвърдява.

Да се задържат родопските и кърджалийски села.

При нарушение мирът и тишината да проваждат по искането на княза войска. Това също да става и тогава, когато България или Румелия би била нападната от някого (в този случай главната команда ще бъде в ръцете на Н. Височество).

Да даваме на Турция военна помощ при нападение от чужденци в Европа (в такъв случай главната команда ще бъде в ръцете на Турция).

Да се назначи комисия от Портата и Княжеството за преглеждане Органическия устав.

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

Ето и моя контрапроект:

Управлението на Румелия да се повери на българския княз.

Да се откажем не с обща дума от Кърджали и Родопи, а от известни турски села с условие, щото и Турция да се откаже от правата, които има за окупиране Балканите.

Приех по принцип военната взаимно-отбранителна помощ.

Поисках: князът да управлява по свое усмотрение провинцията до преглеждането и модифицирането Органическия устав.

По повод на тоя проект последва между великия везир и мене следующия разговор:

„Вие, каза ми великият везир, подигате въпроси, за приемането или прокарването на които аз ни най-малко не мога да се наема. Това можеше да се вземе във внимание, ако да не бях говорил съвсем другояче на господаря, след като получих от княза телеграмата, с която той молеше да му се повери управлението на Източна Румелия *sous forme, qu'il plaira a Sa generosite et Sa haute sagesse.*” На въпроса ми от кога е тая телеграма, каза ми, че е същата, за която ми говори завчера (виж. XXVII) и ми я показа. Хитрецът Гадбан и тук е подвел княза. Както и да било, аз ще поддържам моя проект.

На същия ден съобщих г. Каравелову и това:

че г. г. представителите на Германия, Италия и Франция съветват умереност и бързина;

че английският — препоръчва да менажираме г. Нелидова;

че най-после г. Каличе беше твърде предпазлив и че само около железницата се върти разговорът ни.

XXIX

17. Не от едно място ми се каза, че от тук (Цариград) били дадени конфиденциални наставления, за да се действа в София и Пловдив противо прекото споразумение. Г. г. посланиците знаят вече проекта на Портата и моя контрапроект. Двама от тях ми казаха, че ще има силни стрели против една част от военната спогодба. Съобщих сведенията си на великия везир и като сполучих да се тури пречка на агитацията незабавно телеграфирах г. Каравелову така:

„Уведомен, че писано София и Пловдив за компромитиране споразумението и княза, склоних великия везир да се изостави клаузата според която Н. В. има право да вика турски войски в случай на вътрешно вълнение в Източна Румелия“.

XXX

20. Не зная що правят в София. Редовно ги държа в течение на преговорите, а те мълчат. Днес с телеграма под № 17 помолих да ме уведомят що да правя.

XXXI

21. И на вчерашното запитване нямам отговор. Нека става каквото ще, рекох си, и подписах спогодбата между мене и великия везир, която и биде одобрена от Н. И. В. султана.

Имало би хас да не признаят в София спогодбата. Но аз не съм виновен. Не можах

предвид на сплетните да отлагам окончателното споразумение.

Щом се получи известие от палата, че султанът одобрил установеното, предадох в София г. Каравелову, спогодбата в съкратен вид. Ето каква е изцяло.

1. Изт. румелийското генерал-губернаторство ще бъде поверено на българския княз Александър върху основите на Берлинския договор.
2. Докато Н. Височество бъде пазил едно коректно и верно поведение спрямо сюзерения договор и бъде посветил усилията си за запазване реда и безопасността в провинцията, както и за благоденствието на румелийското население, той ще бъде утвърдяван във функциите си направо от Н. Величество султана със силата на един ферман, подновяван в изтичането на всеки петгодишен период, определен с чл. 17 от същия договор.
3. Докогато управлението на Изт. Румелия и това на Княжеството България бъдат в ръцете на едно и също лице отоманското правителство ще управлява направо, като ги отдели от Изт. Румелия, мюсюлманските села на Кърджалийската околия, както и известните мюсюлмански села, които се намират в Родопските гори и са останали досега вън от тая област, и то в замяна на правото на императорското правителство, уговорено в първия параграф на чл. 15 от Берлинския трактат. Разграничението на тая околия и на въпросните села ще се извърши от една комисия, назначена от Високата порта и княз Александра, като се държи сметка на стратегическите условия в полза на императорското правителство.
4. При едно движение в България или Изт. Румелия против императорското правителство разпорежданията, на първия параграф от казания 15-ти член ще си бъдат в сила до възстановяването на реда.
5. В случай на чуждо нападение против Българското княжество или Изт. Румелия, които съставят част от цялото на империята, ще се изпрати колкото трябва императорска войска, която ще бъде турена под главната команда на княза и ще действа заедно с българската или румелийската войска за защита на териториите си.

6. Ако нападението би станало против други императорски провинции в Румелия, то князът ще тури под разположението на Н. В. султана нужното число българска войска, която ще действа с императорската и ще се намира под главната команда на отомански генерали.

7. Подробностите относително тия (военните) мерки ще се наредят с императорски ферман след споразумение между Високата порта и Н. Височество.

8. Всичките други разпореждания на Берлинския договор си остават в сила.

9. С цел да се осигурят вечно реда и тишината в Изт. Румелия както и благоденствието на всичките императорски поданици, населяващи тая област, една комисия, назначена от Високата порта и княза ще бъде натоварена да прегледа Органическият устав и да го модифицира според изискванията на положението и местните нужди. По тоя случай интересите на императорското съкровище ще се вземат във внимание. Комисията ще свърши работата си в четиримесечен срок, а докогато измененията се облекат с императорска санкция, грижата за управлението на Областта по форми, изисквани от настоящите обстоятелства, ще се повери на мъдростта и верността на Н. Височество княза.

XXXII

22. Обади се София в лицето на Н. Височество. Телеграфира ми така:

„За окончателното изравнение на въпроса твърде съм щастлив. Изразете, комуто трябва благодарността ми. Дали съм натоварен да съобща на окръжните управители, че султанът ме назначава за губернатор?“

Обиколих г. г. посланиците и им съобщих установеното. Г. Нелидов мисли, че императорското правителство не ще може да се съгласи с клаузата, според която

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

преименуването на княза трябва да става направо от Портата, с условието за взаимната военна помощ и с преглеждането Органическият устав само от Турция и България.

Посланиците на Австрия, Германия и Франция бяха предпазливи относително подробностите, а само се показаха доволни, че въпросът се свършва миролюбиво.

Английският и италианският представители неведнъж ме сърадваха по второто и третото условие. Първият ги нарече бляскава, а вторият — неочаквана сполука. Те не могат да си обяснят, как е станало та Турция се отказва от правото, което и дава Берлинският договор за окупиране и укрепяване Балканите.

По повод на срещите ми с г. г. посланиците ето що телеграфирах г-ну Каравелову:

Подир като изложих гореозначеното свърших със следующото: „По внушение на известно посолство един от местните вестници пише: *On tiendra assurement a l'honneur de ne pas echouer piteusement une fois encore sur les ecueils que Mr. Tzanov et Gadban efendi ont reussi a tourner avec la facilite la plus gracieuse contre l'attente generate.*

Вестникът е „Moniteur Oriental”.

По повод на това предизвикване го речи, напомняване го кажи, Портата побърза и още днес с телеграма обстоятелствена заповяда на посланиците си при великите сили да привлекат вниманието им върху условеното и ги помолят да дадат на представителите си в Цариград надлежните заповеди по окончателното потвърдяване на установеното. Телеграмата носи № gj 81598 и № sl 8.

XXXIII

Същата дата. Понеже г. Каравелов следва да мълчи, а князът ми телеграфира и това: „Предвид на извънредното настроение, в което се намира Румелия и за да се възбрани

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

едно движение, което би протестирало против персоналното съединение и изисквало реалното, считам за необходимо да отида колкото по-скоро в Пловдив; заради това прося оторизацията на великия везир. Какво мислят във висшите турски кръгове за отиването ми в Цариград, което бих можал да предприема след подписване мирът?" — побързах да отправя Каравелову следующото запитване.

„На какво да отдам мълчанието ви?"

XXXIV

23. Ето как ми отговори г. Каравелов: „Мълчание знак на съгласие."

Сега съм вече спокоен.

XXXV

23. На Н. В. княза отговорих така:

„Съединението не е персонално. Внимателно и сериозно обсъждане условията доволно вади на яве, че съединението е действително. Без домогванията за компенсация в спогодбата можеше, по-другояче да се каже. Отиването в Пловдив и дохождането тук трябва в интереса на делото да се поотложат, та Портата да има ръцете си отвързани, тъй като тя е в намерение passer outre върху известни възражения".

XXXVI

24. От Н. В. княза получих следующата телеграма с подпис Тъпчилещов.

„Н. Височество получи превода на спогодбата и ви благодари. Същевременно ви моли постепенно да съобщавате отговорите на великите сили“.

XXXVII

25. И. В. ме пита дали може да разгласи спогодбата. Отговорих му, че тъй като местната преса и даде гласност не виждам неудобство за публикуването ѝ.

XXXVIII

Съща дата. И г. Каравелов иска да съобщавам отговорите, които ще пристигат от силите.

XXXIX

Съща дата. И на Н. Височество и г. Каравелову съобщих, че отговорите на Англия, Италия и Германия са удовлетворителни; че Австрия иска обяснения върху подновяването на фермана след пет години; че Русия правела бележки sur l'ensemble и намирала, че спогодбата е изключително в лична полза на княза.

XL

Съща дата. Съобщих г. Каравелову, че германският посланик щял да съветва и Портата, и мене да бъдем отстъпчиви, ако Русия не поиска друго изменение освен заменението на фразата: „Ще се повери на българския княз Александър“ — със следующата: „Ще Се повери на българския княз“.

XLI

28. Русия отговори:

1. Главното управление да се повери на българския княз, а не на българския княз Александър.

2. След изтичане на петгодишния срок потвърждението да не става направо от Портата, а със съгласието на великите сили.

3. България и Румелия да не са задължени да помагат на Турция.

4. Органическият устав да ое прегледа е участието на силите, а ,не само от Турция и България.

Съобщих всичко на Н. Височество, като го известях, че Портата не е съгласна и че утре ще отговори.

XLII

29. Гос. Каравелов, като отговаря на телеграмата ми № 39 (вж. XLI) казва: „В наша полза са и ги приемаме предлаганите от Русия изменения, ако тя съдействува, щото и Портата да ги приеме. Какво е мнението на в. везир?“

XLIII

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

---

30. В. везир, е когото говорих по-напоностранно по измененията, които предлага Русия, каза ми, че Н. И. Величество ще поддържа спогодбата. Съобщих това в отговор г. Каравелову, т. е. казах му: „Ще поддържат спогодбата. Телеграмата ми № 39 обема четири точки. Първата приемам, защото и аз налягах върху това. Другите три не съм съгласен да се приемат, защото: първо, при изтичането на всеки пет години ще срещаме препятствия от някоя велика сила; второ, не ще можем законним образом и без проливане кръв да влезем в Македония, ако Гърция, Сърбия или Австрия захванат да навлизат тамо и трето, всяка от великите сили ще гледа да остави непокътната оная част от Органическия устав, която и дава възможност да бърка на пълното съединение и да се меша в управлението“.

Февруари

XLIV

I. Ето какъв отговор получих от г. Каравелова на телеграма № 46. (мж. XLIII).

„Само първата руска точка знаехме и я подкрепяме. Другите отхвърляме“.

Чудно! Дали Н. Височество не е показал г. Каравелову телеграмата ми? (вж. XLI).

XLV

4. След тридневни непрекъснати преговори днес можах да предам на Н. Височество следующите две телеграми:

„Благодарение на приятели, които мислят, че ни пакостят ще получим повече, като същевременно си запазим благоволенията на султана. Русия иска: първо, военната взаимна помощ да не се подлага за потвърждение на великите сили; второ, управлението да ое повери на царствующия български княз и трето, Органическият

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

устав да се не прегледа само от Турция и България, а от интернационална комисия. Вижда се, че силите ще приемат: да се игнорира военната конвенция, управлението да се повери на българския княз (такава е моята първоначална формула гл. XXVIII, № 7), Органическият устав да се прегледа от Турция и България е условие, че измененията ще се подложат на одобрение от великите сили. Гос. Радовиц ме сърадва за способа, по който се водиха преговорите,, за да влезе въпросът в тая фаза."

XLVI

7. Днес получих от И. Височество една телеграма, съдържанието на която да предам на Н. И. Величество султана. Тя има следующия Postscriptum: давам право на Цанова да редигира по негово усмотрение съдържанието на тая телеграма.

Бележка. По повод на горното послеписание не давам гласност па въпросната телеграма.

XLVII

II. Уведомих г. Каравелова, че Русия настоятелно искала на члена за княза да се даде следующата редакция: Султанът

поверява на българския княз управлението на Изт. Румелия.

Преназначаването да става със съгласието на великите сили.

Органическият устав да се прегледа с участието на великите сили.

Съобщих му и това, че Портата не се съгласявала и че г. Нелидов очаквал нови

инструкции.

Подир това ето как завърших телеграмата си:

„Дохождам до заключение, че Русия ще се съгласи на спогодбата, изключая военния въпрос, ако Портата и ние се съгласим да подложим на утвърждение :на великите сили устава, който ще се преработи от турско-българската комисия и ако на първия член се даде следующата редакция: Управлението на Изт. Румелия се поверява съгласно с чл. 17 от Берлинския договор на българския княз. Ще говоря с вел. везир и ще се постарая за изравнение въпроса, защото Австрия прави едно предложение, приемането на което може да има вредителни последствия: „Обсъждане спогодбата и окончателното произнасяне на великите сили да стане, казва Австрия, след преглеждането на устава“.

XLVIII

17. С телеграмите си от 15, 16 като съобщих г-ну Каравелову, че твърде е възможно първият член да се видоизмени така: Управлението на Изт. Румелия се поверява съгласно е чл. 17 от Берлинския договор, на българския княз и че с цялото на редакцията се запазва правото на великите сили, щото при изтичането на всеки петгодишен период преутвърждението да става със съгласието на великите сили — г-н Каравелов днес ми отговори така:

„Съобщавам ви, че Н. Височество няма нищо против предполагаемото изменение в първия член. Другите изменения тоже могат да се допуснат“. Всичко това съобщих на Портата.

XLIX

23. Г. Хвайт много трудове положи, щото назначението на княза да става доживот, но не сполучи. Точно по-добре, защото с такова назначение твърде ясно се определяше персоналното съединение. Той имаше намерение да направи нов опит, но след всестранно обсъждане въпроса, обяви ми, че и правителството му ще се съгласи на

модификациите, върху които се съгласили другите сили.

Съща дата. Русия като отговаря на циркулярната покана от страна на Портата, да се заповяда на посланиците за окончателно нареждане Изт. румелийския въпрос, казва:

„Още когато Високата порта прие направените възражения, одобрението в конференция на общата програма беше придобито. Разбира се, обаче, че спогодбата не може да се счита окончателно санкционирана освен като силите обсъдят и санкционират модификациите в Органическия устав". Това не ми се видя угодно и казах на великия везир, че не съм съгласен с резервата и че преди всичко трябва да се утвърди окончателно спогодбата, а модифицираният устав да се обсъди и утвърди отделно. Великият везир се съгласи с мене и затова съобщих всичко г-ну Каравелову. Говорих и г-ну Нелидову.

LI

24. В София или смятка не държат за мъчнотиите, които катадневно се срещат или „през куп за грош" четат телеграмите ми, или най-после забравят онова, което те ми са телеграфирали. Без това не бих получил днес от Н. Височенство следната телеграма: „Сега се уведомих за нотата на Гирса до великите сили, в която декларира, че вие сте приели в името на българския народ моето име да се изличи от спогодбата, нов същото време да се поддържа назначението ми всеки пет години. Понеже Русия се е ангажирала пред великите сили да приеме назначението без срок, ако те приемат да се изличи името ми, аз трябва непременно да протестирам против този намек на Русия с телеграма, която да съобща на агентите, чене е верно, че вие сте направили такава декларация".

И г-н Каравелов не закъсня да се обади. Той казва: „Австрийският агент показал на княза циркуляра на Гирса, в който се казва, че вие сте съгласни на петгодишен срок, ако и да се изхвърли из първия член на спогодбата името на княза. Следователно се явява пълно противоречие между двата члена. Телеграфирайте истина ли е? По нашето мнение шом се изхвърли името на княза, трябва да се изхвърли и срока, на което са съгласни другите сили освен Русия, та на всеки пет години да ни прави главоболия".

Бележка. Тия две телеграми заслужават да се поспре човек върху съдържанието им. А за да бъде добре разбран помествам и нотата на г-на Гирса, която е подишала жлъчка та на княза, когато тя му била съобщена, както е казано в телеграмата на г. Каравелов а, от австрийския агент.

„Лондонският кабинет — се казва във въпросната циркулярна нота — е на мнение да се подпише в конференция било в Цариград, било в Берлин актът, който видоизменява Берлинския договор като запазва за един последующ акт санкцията на прегледания Органически устав.

Ние мислим, че това предложение би можало да се комбинира с австрийското предложение: да се запише (consigner) още отсега под някоя форма общото съгласие върху турско- българската спогодба, ако тя е приета от всичките сили.

Тая форма би можала да е във вид на протокол, подписан в Цариград от представителите, събрани при дуаена си и удостоверяющ, че спогодбата, представена от Портата на силите, е получила тяхното одобрение. Конференцията ще бъде свикана по-после, за да освети цялото на спогодбата, когато тя бъде допълнена с приемането на ревизирания Органически устав.

Колкото до формата и изражението (терминът) на личното съединение, Портата отхвърля безсрочното съединение и казва, че българите отказват определението на пет години е контрола на силите за продължението. Цанов мисли, че българите би приели една редакция, която да поверява Изт. Румелия на българския княз, съгласно е чл. XVII на Берлинския договор. Ние няма да възразим на тая комбинация, ако другите сили се съгласяват".

Сега нека разгледаме и трите тия документа: телеграмата, получена от Н. В. княза, оная на г-н Каравелова и г-н Гирсовата нота. Както всеки вече е забележил, в циркуляра си г-н Гирс на две места си е послужил с думите „българите". Например в четвъртата алинея на нотата е казано: „българите отказват" и т. н. (les bulgares refusent) и Цанов мисли, че българите би приели и т. н." (Tsanow croit que les bulgares accepteraient), а князът като непосветен в езика на дипломатите е претълкувал в съвсем друг смисъл думата „българите". Докогато да погледне, както цял свят, на фразите „българите отказват", „българите би приели", като на фрази, с които се сочи на усилията и средствата, е които си служат българският княз и българското правителство, за да

достигнат целта, князът претълкувал думата „българи“ е „българския народ“. Още нещо. В нотата на г-н Гирса е казано: „Цанов мисли (приемам и думите „вярва“), че българите би приели, а князът твърди, че съм бил приел „в името на българския народ“ и т. н. Така уж било писано в циркуляра на г-н Гирса, изложен по-горе.

А що да мисля и кажа за гореприведените две депеша: първата — княжевата — е предадена на 6 ч. 35 м, а втората — г. Каравеловата на 6 ч. и 50 м? Князът твърди, че Русия се е ангажирала пред великите сили да приеме назначението без срок, ако те приемат да се изличи името му, а г. Каравелов казва, че за изхвърлянето на срока са съгласни другите сили освен Русия. Просто неразбория. Другаде ще кажа може би — ако потрябва — нещо повечко по тия две телеграми, а сега ще продължа прекъснатия ред.

LII

25. На вчерашните две телеграми ето що отговорих днес:

„Що е обещавала Русия на великите сили тук не е известно. Онова, което се знае и което не е заменявано с друго, е: изложението в телеграмите ми № 65 и 82 (вж. XLV и XLVII). Първата беше до Н. Височество, а втората до г. Каравелова. След разговора с великия везир, по повод на който отпращих г. Каравелову днешните №№ 106, 110 и 113 (вж. XLVIII); след като в. везир ми съобщи, че приема последната редакция — вижте № 106 (XLVIII) ;след като получих телеграмата № 49 (XLVIII) от г. Каравелова и най-после като взех мнението на германския и английския посланици заявих, че и ние сме съгласни. В. Височество казвате, че Русия е ангажирала да приеме назначението без срок, ако името на В. Височество се изличи. Редакцията обаче на предложението и — вижте № 65 (XLV) не обещава подобно нещо. Завчера като говорех с германския посланик по резервата на Русия той ми каза, но твърде частно: „Недейте бива толкова придирчиви. Вие виждате, че великите сили от ден на ден стават по-смешни като спорят — se chamaillent за формули по дело свършено и което не може да се развали освен от вас. Имате всичко, управлявайте е твърда ръка, оставете на Русия une issue, менажирайте императора, имайте благоволения на султана и бъдете уверени, че преди изтичането на периода ще бъдете и официално съединени“.

LIII

26. Тоя отговор се видял недостатъчен и ми се отправи въпрос: „Дали сте декларирали, че приемате да се подновява назначението ми?“ Отговорих: „Повтарям, че като получих депешата на министър-председателя под № 49 (XLVIII) заявих в името на В. Височество, а не в онова на българския народ, че съм съгласен с редакцията, изложена в № 106 (там же). Друга декларация не съм правил“.

Малко по-подир отпратих и следующата телеграма:

„Виждах се с великия везир, който на въпроса ми: „Има ли руско предложение по назначение без срок?“ той, министърът на външните дела и съветникът му отговориха отрицателно. После в [еликият] везир прибави: „Такова предложение от Русия не може да се очаква за княз Александра. Пък и формулата относително спогодбата доказва противното“.

На що се дължат думите, изказани от великия везир: „Такова предложение и т. н.“? Нека се намери записано и това.

На 13/25 с. м. имало бал в Зимния дворец Н. И. Величество приел в работния си кабинет на частна аудиенция турския посланик. „Аз се съобразих, казва Шакир паша със заповедта ви и се изразих по съдържанието на телеграмата. Н. Величество отговори, че действително в източно румелийското дело е направил всичко, що е могло в миролюбив смисъл, но че за нещастие интригите на.. в Цариград са сполучили да вмъкнат едно отдалечение между двете правителства; че той със съжаление констатира, че турско-българската спогодба била повечето в полза и удовлетворение на княза, на тоя княз, приложи императорът, който е нарушил лоялността не само спрямо мене, но и спрямо августейшия си померен, доверието на когото той вече не заслужава. Н. Величество като влезе в предмета каза, че силите, които са искали щото всяко подновяване на властта да става е тяхна санкция Са се ръководили от същия двигател, който е диктувал на блистателната Порта клаузата за подновяване властта на всеки петгодишен период и който има за цел и желание да се запази, колкото повече е възможно, установеното в Берлинския трактат. Впрочем, заключи императорът, на тоя час султанът не може да не знае, че въпросът почти е решен, че силите вече са се споразумели и че конференцията ще се събере.“

LIV

27. При днешното свиждане с великия везир той ме посрещна със следуюцните думи: „Вижда се, че в София вярват себе си за твърде силни“. Поисках обяснение и той заповяда да ми покажат телеграма, получена от Гадбана е дата 26. Телеграфирах г. Каравелову и го помолих да ме уведоми вярно ли е изложеното.

Ето съдържанието на Гадбановата телеграма: „В Цариград направили много отстъпки, без да държат сметка за личното ми положение, нито за престижа ми спрямо българския народ. Как вие мислите, че ще търпя да се оставям на каприците и угрозите на всеки мръсен консул за подновяването? Аз ви се поверих и вие виждате где се намирам; не се знае даже къде ще отидем. Qui vivra verra. Тия вестници — приложи князът, като посочи един куп руски и немски вестници — казват, че честта на българската армия е била компрометирана и че Русия я избавила с отхвърлянето на един член от спогодбата, който бил позор за православната и славянска армия. Или не трябваше той член да се туря в спогодбата или не трябваше да се, отстъпва. Веднаж препоръчан на Европа, трябваше да се поддържа, а не да се оттегля по искането на Русия. Това е за мене оскърбление в полза на неприятелите ми, които са и неприятели на Турция“.

Едвам днес Кямил паша призна че е сбъркал, като ме не послуша, когато му казах и го увещавах да не предлага на силите санкционирането и членовете по взаимната военна помощ, а се поведе по съветите на ония, които му внушаваха противното.

Колкото за иеремиевия плач на княза не зная ни що да мисля, ни що да кажа. Ако не е му било угодно изхвърлянето из спогодбата на военните условия, защо е накарал г. Каравелова да ми съобщава, че няма нищо против предлагаемите изменения и че могат да се допуснат? (вж. XLV, XLVII, № 82, XLVIII, № 106, 110, 113 и 49).

И Турция не е виновна, че не можа да прокара цялата спогодба. Нейната отстъпка пред конференцията в нищо не различава от оная на Русия пред Берлинския конгрес.

LV

Съща дата. В София захванаха да проявяват недоволство, когато им се казва истината. И. досадно им е вижда се, че тук нищо не крият от мене от онова, което се . върши в София мимо мене. Ето защо мисля така. След телеграмите ми от 25, 26 и тая зараншната (вж. LII, LIII, LIV) получих от г. Каравелова следующите две телеграми:

а) „Виждам, че с пребиванието в Цариград ние ще стигнем до тамо, щото ще вземем върху себе си всичките obligations на Изт. Румелия. Изгубваме две околии и не печелим никакви реални права върху провинцията. Ако е тъй по-доб

ре да стане лично съединение, но да не губим двете околии. Моля за отговор.“

б) „Силите като санкционират спогодбата, моля тръгнете за София, гдето има много работа“.

Предизвикан по тоя начин и аз отпращих г. Каравелову следующите две телеграми:

1. ... По формулата за санкциониране спогодбата утре ще се срещнат с министъра на външните дела посланиците на Русия и Австрия.

2. ... Трябва до утре около 8 часа сутринта да зная: втората Ви телеграма анулира ли първата?

Бележка. Не можех другояче да постъпя, защото нищо не оправдава заключението на г. Каравелова, че с пребиванието ми сме щели да вземем върху себе си всичките obligations на Изт. Румелия и да изгубим две околии, без да печелим някои реални права върху провинцията. Вижда се, че от когато на първия член се даде редакция,

която от Румелия не създава едно щадтхалтерство, в София са изгубили и ума, и дума.

LVI

28. Вместо отговор от г. Каравелова, ето що ми телеграфира Негово Височество:

„Кажете на великия везир, че когато в турско-българското съглашение Портата запази за нея си правото да подновява назначението ми всеки пет години, аз бях съгласен с това. Също приех по искането на Портата, щото името ми да се изличи в спогодбата и моята власт в Изт. Румелия да бъде неотделна от тази на българския княз. Това запрещение на спогодбата съдържа в себе си невъзможност, че от две качества неотделни едното е със срок, а другото — без срок. Щом Високата Порта се отказва от възможността да назначава сама управители на Областта и тя се принуждава да разделя това право с шест други държави, това право не само не потвърждава сюзеренното право, но става едно оръдие в ръцете на неприятелите срещу империята. Предлагам прочее, щото думите в чл. 17 от Берлинския трактат — назначава се за пет години — да се заменят с думите „назначава се *sans terme*. Русия не ще може да се откаже да приеме това изменение без да извърши едно неприятелство против българския народ. Моля немедлено великия везир да настои пред посланиците, щото периодът от пет години да падне и да се замени с *sans terme*, защото иначе той отваря вратите за всякакви интриги, а благосъстоянието на българския народ, тъй също и отношенията приятелски, толкова нужни със сюзерения двор, могат да са компромитират от добрата или лоша воля на един тъмен консул.“

Едвам що бях дешифрирал горната депеша и пратил г. Геновичу да я преведе на френски, получих и следната пак от Негово Височество:

„Днес съобщих на тукашните чужди представители на Англия, Австрия и Италия, че протестирам против назначението ми за един срок от пет години и ги натоварих да съобщят това на своите правителства. В допълнение на депешата ми от днес под № 45, натоварвам Ви да обявите на великия везир, че настоявам на назначението ми *sans terme* и че ще протестирам най-енергически в случай, че конференцията приеме назначението ми да стане за един период от пет години, нещо, което ще компромитира положението ми като български княз.“

LVII

29. Относително формулата, с която искат да заверят спогодбите, виждах се с министъра на външните дела и с. г. г. посланиците на Австрия и Русия. И на тримата казах, че нам е невъзможно да се съгласим с формула, която оставя въпроса висящ. Подобно решение може да накара българското правителство до нежеланата крайност: да се оттегли и да остави тям — на Портата и на силите — да се грижат за нареждане румелийския въпрос. Австрийският обеща издирването една формула, която да удовлетворява нас, Турция и Русия. Гос. Нелидов искаше да ме убеди, че в предлаганата формула няма нещо опасно. Всичко това предадох г. Каравелову с телеграма.

Малко по-късно депеширах му и следующето: „Неочаквано бидох посетен от германския посланик. Това се дължи на онова, което говорих на посланиците на Русия и Австрия. Г-н. Радовиц намира за несполучливо поведението ни за прости формалности, като всичко е в ръцете ни. Целта е, каза посланикът, да се улесни руското правителство пред императора и да му се създаде възможност да смири възвълнуваното обществено мнение в Русия. Посланикът горещо съветва да се не затруднява решението на въпроса „което е във ваша полза“, приложи той.“

МартLVIII

1. Неприятно ми е, но не смея да не съобща на Н. Височество онова, което каза великият везир като му се каза съдържанието на получената от княза депеша. „Помолете — каза великият везир, — Н. Височество да не дава повод на бавност, от която ще могат да се ползват само неприятелите му, които не могат да се начудят на Портата, че се завзема за един княз, който с поведението си спрямо султана не заслужава никаква поддръжка“.

Надменното отношение на садразама се дължи на разговора, който Шакир паша имал с императора (вж. LIII, алинеята, която почва с „На 13/25“).

След разговора с австрийския посланик телеграфирах на Н. Височество така: „По телеграма от г. Бигелебена25 граф Калноки уведомява посланика, че дадената ми заповед отменена. Моля, да бъда почетен с отговор.“

LIX

2. В София или не знаят, или не искат да разберат, че по въпроса за съединението Портата и великите сили вършат само онова, което не е неприятно на Русия и с което се не предизвиква северният колос и не обижда императорът. С депеша, днес получена, Н. Височество ми каза: „Поддържам текстуално протестадията, изпратена до великия везир. Не се оставяйте да се влияете от посланиците. Признавам за нещастие, че ние изгубихме драгоценното време и подигаме едвам сега този важен въпрос. За голямо съжаление станало е едно недоразумение по този въпрос. Той е толкова важен, щото по-вигодно е за нас силите да не признаят Съединението, отколкото да бъде в една форма, която компромитира за всякога солидността на българския престол. Ако Турция отказва в правото си за подновяването, тогава това право пада от само себе и за великите сили. Следователно в ръцете на Високата Порта е решението му, която непременно ще признае, че е в нейна полза — в нейния личен интерес — да избегне този член, който прави невъзможно едно гарантирано правителство в България, и което ще да наруши мира във всичката империя. Всичките велики сили са известни за протестанията ми. Моля великия везир да се турне в положението, в което се намирам, за да разбере, че с приемането на чл. 17 предавам наследните си права като български княз, права, които ще трябва да подновявам на всеки пет години“.

Князът намира, че с приемането на чл. 17 предавал наследните си права като български княз. Понеже и чл. 1 от спогодбата (XXXI) има същата основа — поверява му се генерал-губернаторството върху основите на Берлинския договор — защо тогава ми казваше, че е твърде щастлив и ме караше да изразявам комуто трябва благодарността му, а сега протестира против тая клауза? Ако е само за това, че се споменува члена на Берлинския договор, не е мъчно да се изличи той, но чини ми се, че князът се е размърдал само и само защото по предложението на Русия се изхвърля из спогодбата неговото име — изхвърляне, което прегражда пътя за установяването *le cas echeant* на едно щадтхалтерство.

Ето що отговорих на тая депеша, от която останах твърде задоволен, защото в съдържанието ѝ твърде ясно се вижда, че ако Има нещо побъркано, то не у мене

трябва да се дири било опущението, било вината.

„Отговорът на № 47. Видях великия везир. Като му говорих за опасностите, които трябва да се очакват за княжеството, провинцията и империята, ако се не създаде нещо трайно, оставих му извлечение и от последната телеграма и го помолих, да обсъди всестранно в министерския съвет предложените формули. Великият везир който искрено желае да способствува за умиротворение на страната, обеща да занимае министрите с въпроса и ме помоли да се не отделичавам от дома си, защото може би да потрябвам. Съдразамът гледа на циркулярната нота като на недопускаемо средство за създаване мъчнотии. „На второто предложение, ми каза великият везир, зная, че само след като се съгласи Портата вие се съгласихте“.

LX

3. В София пак е побъркан барометърът. С телеграма, подадена в час подир полунощ и пристигнала в 7 ч. и 30 м. князът ми телеграфира така: „В днешното си заседание министерският съвет под мое председателство реши, че вашата мисия в Цариград е свършена и че трябва да се възвърнете в София. Съобщете това на великия везир като го мотивирате, че в тези твърде важни обстоятелства вашето присъствие, като член на правителството, е неизбежно в София. Тръгнете непременно в други ден, вторник сутринта.“

Това решение на колегите ми доста ме очуди. И имало защо. Като отидох при великия везир, за да му кажа, че си заминавам, „защото присъствието ми в София било неизбежно“ (?) той ме покани да седна и почакам докато се свърши онова, което диктуваше на съветника при министерството на външните дела. Чух прочее всичко, което се пишеше и като узнах, че се викам за причини, които великият везир оборваше с телеграма до Гадбана — казваше му между другото и това: Преговарянията на г-на Цанова с посланиците не са тайна за Портата, както и преговорите на тая последната с представителите ни в странство не са се криели от г. Цанова. И ние и г. Цанов сме регулирали поведението си по мнението, което намираме да отговаря на гонимата от нас цел: благоприятното разрешение на въпроса, без да се докачат ония, които са против княза“. На Портата направиха и нещо повече. Като ме оставиха да изслушам цялото съдържание на телеграмата, която отправят на Гадбана, показаха ми и получената от него. Той съобщава, че повикването ми се дължало на това, че съм оставил да се влияя от посланиците. Аз поблагодарих на великия везир за откровеността и доверието на Портата и го помолих да задържи телеграмата си до Гадбана, защото нищо не ще може да ме спре. Той остана при своето — изпрати

телеграмата, но и аз като ходих в Палата за сбогом отпращих до Н. Височество следующата телеграма:

„Като пожелах да проумея защо именно сега се туря пречка за разрешението на източно румелийския въпрос, узнах съдържанието на Гадбановата телеграма до великия везир, в която са изложени причините за повикването ми. Долагам, че честта ми не ми допуша по-дълго да стоя тук; затова моля да се не удовлетворява желанието на великия везир, който телеграфирал за оттегляването на дадената ми заповед“.

LXI

6. На 4 того заминах от Цариград и днес пристигнах тук. Уведомен по пътя, че колегата Радославов заминал за Пловдив и че в Пазарджик се обсъждала и критикувала в неприятен за мене смисъл спогодбата, немедленно след пристигането си отидох в двореца и от стаята на дежурния адютант помолих Н. Височество да ме приеме. При свиждането князът беше много любезен, но твърде ловко избягваше да ми каже дали по негово предложение или по онова на някого от колегите е бил свикан министерския съвет, за да бъде решено, че мисията ми в Цариград е свършена. Обаче и аз не отстъпвах. Най-после на заявлението ми, че аз искам да узная причините иа повикването ми, ето какъв отговор получих: „Ще говорим друг път, а засега знайте, че нямам нищо против Вас. Вие изпълнихте мисията си по-добре, отколкото можеше да се очаква предвид на настроението на Русия против мене“. С тия думи князът даде край на аудиенцията и аз не можах да му възразя и да настоявам повече.

Тая вечер доста късно ме посети г. Ласелс. Като ми каза, че г. Хвайт не веднъж му писал да каже на княза, че не е можал да има в Цариград по-добър пратеник по възложената ми мисия, прибавил от себе си, че Н. Височество постоянно се хвалел от мене и че не трябва да му се вменява във вина прекратяването на мисията ми. „Вие, по причина на едно запитване от него, доста остро сте се отзовали; знайте обаче, че вината не е у него. Отговорът, с който Вие сте си послужили пред Портата (XLVIII) ви е пратен без знанието на Н. Височество. Следователно не вие сте виновни, ако може да се гледа като на виновност, за редактирането с други думи на чл. 1 от спогодбата. Г-н Тъпчилещов ще ви каже вярвам, ако го попитате, как е станало изпращането до вас на въпросната телеграма.

LXII

7. Виждах се с австрийския агент. Като говорехме по г. Гирсовата нота, която не е такава, каквато ми я предаде Н. Височество по казаното от него, г. Бигелебен ми възрази, че той не е можал да говори на княза освен онова, което е писано в нотата — „нота, прибави агентът, която и показвах на Н. Височество". Той ми остави и препис от нея, който, сравнен с оная, с който се снабдих в Цариград, е от дума до дума същ.

Посети ме и г. Менгес. Каза ми: „Всички, които ви познават, бяха на мнение, че при завръщането си ще паднете като бомба и ще подадете оставката си". Ако да не познавах Менгеса и да не знаех значението му пред княза, май, че щях да погледна на думите му като на косвена покана от княза; но ето що му казах: „Лъжете се. Ония, които ме познават добре, не са можели да имат такова мнение. Сам ще се оттегля от министерството само тогава, когато изцяло се отнеме възможността на виновните да стоварят върху чужд гръб своите грехове". Чини ми се, че г. Менгес ме разбра, защото прибърза да си вземе сбогом.

LXIII

15. Днес бях при Н. Височество. Като говорихме по мисията ми и го запознах с някои подробности князът каза: „Колко по-хубаво щеше да бъде, ако да бяхте придружили закана с дела (вж. LVII № 161). Веднаж вие заминали от Цариград, силите щяха да ни съединят само персонално и княжеството би било избавено от буйните румелийци, които са un element remue-menage и за които по е приспособим Органическият устав, отколкото нашата конституция. Но още не е късно. Аз ще поддържам протестациите си (LVI, LIX), които по сведения получени напоследък, доста са повлияли върху някои от силите". Възразих. „В такъв случай Ваше Височество ще трябва да се окръжи с други съветници. Настоящите не ще могат да напуснат досегашното си поведение". След около едноминутно мълчание Н. Височество прибави: „Говоренето е un echange d'idee tout a fait particulier; не говорете нищо на другарите си до второ свиждане и постоянно ми съобщавайте мнението на агентите."

LXIV

20. При свиждането с княза (LXI) бях му разказал между другото и това, което Гадбан телеграфирал на великия везир относително повикването ми. Това — да узнавам вършеното между него и Гадбана — не му се хареса вижда се. Ето защо ми пишат от Цариград с дата 15 того: „Вчера заран ма повика Артин ефенди и ме помоли да ви съобща това, което следва: Гадбан ефенди донесъл до знанието на великия везир, че вие сте били казали на Н. Височество княза, че Артин ефенди не само ви бил показал телеграмата на Гадбана относително повикването ви в София, но и ви оставил да вземете препис от нея, като ви задължил да кажете в София, че великия везир сам ви бил съобщил въпросната телеграма. Артин ефенди казва, че вие не сте могли да кажете подобно нещо и като знае лоялността ви се надява, че ще изобличите пред Н. В. княза и ео ipso пред Н. В. великия везир лъжливите и ниски съобщения на Гадбана”.

Н. Височество комуто съобщих гореприведеното. ме увери, че това са сплетни на Гадбана, който не бил в добри отношения с Артин ефенди. Да вярвам ли? — Вярвам, защото князът не е можел да казва Гадбану повече от онова, което му съобщих (алинеята на LX). Вижда се, че присъствието на Артин ефенди, когато узнах съдържанието на Гадбановата телеграма е създало възможност на този последния да поохапне Артина.

По повод на гореказаното доложих на Н. Височество, че не искам вече да имам работа с Гадбана, освен по вакъфските дела.

LXV

30. Тукашните г. г. представители вчера ни съобщиха телеграмата, получена от посланиците при сюзеренния двор. Съдържанието ѝ е: „Конференцията потвърди спогодбата относително Източна Румелия. Надяваме се, че предвид на това решение княжеското правителство не ще закъсне да се присъедини към единодушните желания на Европа.”

Днес управляющия импер. руско дипломатическо агентство допълни съобщението си. Казва: „ ... Изпълнявам един дълг като ви явявам, че отпосле получих от императорското правителство заповед да привлече сериозното внимание на княжеското правителство върху необходимостта да се подчини на решенията на великите сили”.

И подчинихме се. Продължихме започнатото: да управляваме Областта според формите, изисквани от сегашните обстоятелства, както е казано в спогодбата, препис от която прилагаме и тук:

„Силите се съгласяват да приемат още отсега постановленията на спогодбата относително работите на Източна Румелия, тъй както те са формулирани по-долу и да бъдат незабавно промулгирани под тази форма и турени в действие.

1. Главното управление на Източна Румелия ще се повери на българския княз, съгласно чл. 17 от Берлинския договор.

2. Докогато управлението на Източна Румелия и онова на Българското княжество са в ръцете на едно само и също лице, мюсюлманските села от Кърджалийския кантон, както и мюсюлманските села, находящи се в Родопската част и оставени досега въвн от администрацията на Източна Румелия ще се отделят от тази област и ще се управляват направо от императорското правителство и то в замяна на правото на Високата порта, постановено в първата алинея от чл. 15 на Берлинския договор.

Определението на границата на този кантон и на въпросните села ще стане от една техническа комисия, назначена от Високата порта и от българския княз. То ще се извърши на мястото и при това ще се вземат в съображение най-добрите стратегически условия нужни за интересите на императорското правителство.

3. За да се обезпечи вечно редът и тишината в Източна Румелия, както и благоденствието на всичките поданици на Негово Императорско Величество султана, живущи в тази област, една комисия, назначена от Високата Порта и българския княз, ще се натовари да научи Органическият устав и да го измени съгласно с изискванията на положението и местните нужди. Всичките интереси на императорското отоманско съкровище тоже ще се вземат във внимание.

Тази комисия в един срок от четири месеца ще свърши работите си, които ще трябва да се подложат за санкциониране на конференцията в Цариград. Докогато тези изменения се санкционират, грижата за управлението на Областта, според формите, изисквани от сегашните обстоятелства, ще се повери на мъдростта и верността на княза.

4. Всичките други разпореждания на Берлинския договор, относящи се до Българското княжество и Източна Румелия, са и остават запазени и изпълняеми.

Силите ще дадат тоже своята формална санкция на този акт в една конференция, която ще трябва да се събере в Цариград, когато те ще имат възможност да санкционират прегледаният устав на Източна Румелия".

Април LXVI

5. „Независимост“, органът на оная клика, която има свободен пристъп пред княза през задните врата на двореца си допусна да ме напада по повод на Съединението. Понеже от някои пасажии се указва, че князът им е дал материал, то между мене, Каравелова и Стамболова биде решено да се отговори публично на нападенията и инсинуациите по начин, с който да се доказва засега полупокритично, че нападаемият няма да щади вдъхновителя на нападките. На това решение се дължат следующите две антрефилета, които се появиха днес в „Търновска конституция“, бр. 20:

„Писачите на „Независимост“, както и патроните им, считат за скандал, за безчестие, за кал, тежеша върху нашата национална чест, стоянето на власт на г. Цанова. Причинана това, казват нашите хубостници, Ризов и Петков, е било това, 1) че от 6-и септември насам г. Цанов е направил толкоз пакости на България, колкото великата Русия не можала да направи; 2) че той бил подал на великите сили една нота, в която утвърждавал, „че князът заедно с войските си щял бил да остави Румелия“; 3) че нотите му до силите били раболепни и 4) че с неговата бездушна и рабска политика той умалил значението на нашите славни победи, хвърлил кал върху щиковете на нашите храбри солдати, оцапал пагоните на нашите офицери и турил страната в тревожно и революционно положение.

Понеже и ние обичаме нашето отечество и независимостта му, ние ще молим нашата посестрима и патроните и да ни кажат: 1) в какво състоят пакостите направени от г. Цанов; 2) датата на нотата, с която г. Цанов утвърждавал, че князът заедно с войските си щял бил да остави Румелия; 3) кон са раболепните му ноти и 4) как и кога е умалил значението на нашите славни победи, хвърлил кал върху щиковете на нашите храбри солдати, оцапал пагоните на нашите офицери и турил страната в тревожно и революционно положение? Не направят ли това, не излезат ли с факти, останат ли с общи думи, не дадат ли ни възможност да оценим домогванията им, ние ще кажем че в „Независимост“ е станал антипод на „Български глас“ и следователно ще гледаме на клеветите на списвачите му като на предуготвително средство на събитията, подобни на ония, които веднаж преживяхме. Думата ни е за 1881 година.

„Независимост“ утвърдява, че г. Цанов е одобрил руската редакция на 1-ия член от съглашението, т. е. приел е назначението на княза съгласно с 17 член на Берлинския договор, без знанието и позволенията на самия княз; че на 15 март той молил княза да сн оттегли известния протест; че главният виновник за периодическото назначение на княза в Румелия бил г. Цанов, защото един ден преди конференцията да се събере и подпише съглашението той прокарал чрез агенцията „Navas“ следующата официална телеграма: тук не мислят, че мисията на Гадбан ефенди ще се удаде, защото неговият кредит силно се е намалил. В добре уведомените кръгове мислят, че няма друго средство да се достигне до едно решение и се гарантира трайността, за да се предупредят действия, които би могли да смутят общественото мнение в двете Българи, освен държавите, вместо да потвърдят измененото съглашение, да заповядат неговото изпълнение.

Като познаваме твърде добре г. Цанова ние можем да уверим „Независимост“ и вдъхновението й, че кога дойде време той ще докаже не с думи, а с документи пред Народното събрание, че нищо не е правил било в Цариград, било тук, без предварително одобрение и позволение, а колкото же се отнася до второто обвинение, че на 15 март г. Цанов молил княза да си оттегли известния протест и че той е прокарал поменатата телеграма на „Navas“ ние сме готови да отговорим щом драскачите на „Независимост“ ни покажат източника, от който те са черпали станалото (?) на 15 март между г. Цанова и Н. В. княза и щом докажат, че въпросната телеграма на „Navas“ е официална или официозна, като укажат и в що се различава тя от ония дописки и телеграми из София, които се срещат в Келнската газета, във виенската „Политическа кореспонденция“ и телеграми, писани даже и от една жена, за която един от нашите поети беше казал:

Помежду някоя жаба гнуснава
Която кряка сред вонящ гьол
И между нашата писачка
нова Която каже народа й вол, —

Има ли някоя разлика видна

А, братко, мили я ми кажи?

— Все то, все то!

Заплюи я и замини."

Една част от последната алинея съчини и написа я сам Стамболов.

Дано князът още веднъж сам не допусне да изопачава фактите и разговорите, ако би той да е дал материал на хората около „Независимост“.

Август LXVII

1. Инструкциите, дадени на нашите комисари г. г. Н. Михайловски и Плов. окръжен управител Димитрова относително преглеждането на Органическия устав, състоят именно в това да се установи:

а) По публичното право: че управлението на провинцията, образувана на юг на Балканите под названието „Източна Румелия“, се поверява на българския княз.

б) По публичната власт: че правата на Н. И. Величество султана в провинцията се падат по право (sont devolus) на българския княз. Публичните власти принадлежат на княза и на народното представителство, състоящо от представители на княжеството и провинцията.

в) По финансовата част:

1) че провинцията, като участва в общите тегоби на империята, плаща на отоманското съкровище годишна давнина от..... отомански лири;

2) че митниците, пощите и телеграфите влизат под административния и финансов режим на княжеството. Една сума от отомански лири се плаща на императорското съкровище.

LXVIII

4. Днес ме посетиха императорско-отом. комисар Абро ефенди и Маджид паша. Последният настоява за цялото — член по член — преглеждане на Органическия устав, защото трябва да се констатира, че спогодбата между Портата и княжеството не анулира установеното в Органическия устав. С други думи той наляга да се удостовери, че оставят непокътнати следующите установения, а именно:

1) Че Източна Румелия си остава под политическата и военна власт на султана.

2) Че султанът по предложение на генерал-губернатора назначава един главен секретар, който да го замества в дадени случаи.

3) Че директорите, съдиите на висшата съдебна инстанция и префектите се назначават по одобрението на султана.

4) Че султанът назначава висшите военни от милицията и жандармерията.

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

- 5) Че правосъдието се раздава в името на султана, комуто тъй също принадлежи правото на помилване и амнистия.

- 6) Че законите, вотирани от Областното събрание, ще се потвърждават от султана и обнародват в негово име.

- 7) Че онова, което ще се дава на Портата, трябва да е в размер на три десети от приходите.

- 8) Че чистият приход от митниците, телеграфите и пощите принадлежи всецяло на Портата.

- 9) Че чиновниците по митниците, телеграфите, фаровете, железниците, както и надзирателите за правене и продаване оръжие и барут зависят от генерал-губернатора — представител на централната власт.

- 10) Че при назначение на чиновници ще се има предвид болшинството на оня край, за който се назначава чиновника. Също ще става и с употреблението на трите езици: турски, български и гръцки, от които първият е официален за сношенията с Портата.

Маджид паша се домогва, че и чл. чл. 45 и 46 от Органическия устав не трябва да се игнорират. С тия членове е постановено:

Че генерал-губернаторът е отговорен пред султана за всичко, извършено от него при изпълнение на длъжностите си, че за предателство, нарушение на Орган, устав и т. н. в ущърб на държавата генерал-губернаторът ще отговаря пред едно висше съдилище.

Казах Маджиду, че ни дума не може да става за подобно преглеждане на Органическия устав и че ако техните инструкции са такива, каквито ги той процитира, по-добре ще бъде и да се не почва. „Нашите делегати, приложих аз, ще бъдат ла разположението

Спомени от съединението на ИЛИЯ ТОМАКЕВ ЦАНОВ

Написано от ivailo

Петък, 17 Декември 2010 03:31

Ви, когато ги уведомите, че приемате за основа на модифициране устава, представения Ви чрез тях проект". С това се свърши разговора ни.

LXIX

8. Август. Днес Маджид паша повикал г. Михайловски и му съобщил, че Високата порта приемала предложението от нас проект. „Вие сте, казал Маджид, галените деца на господаря (султана). Утре да се съберем за съставяне на надлежния протокол“.

Не закъснях да доложих на Н. Височество Маджидовата декларация и по искането му снабдих го с препис от нашия проект.

LXX

9. Нареди се въпросът за Съединението! Дано секвестрирането на княза не побърка на делото. Днес комисарите на Портата отказали да говорят по вчерашното решение. „У вас, казал Маджид на г. Михайловски, няма ни княз, ни законно правителство и нам е невъзможно да преговаряме със самозвана власт“.